

Zamek książęcy w Darłowie/ Pomorze. Wyniki badań...

Wprowadzenie. Wstęp

Najlepiej zachowanym zamkiem książęcym księstwa Zachodniopomorskiego jest zamek w Darłowie, położony 3 km od ujścia Wieprzy do Bałtyku i 30 km na północny wschód od Koszalina. Ród Gryfitów panował na Pomorzu od XII w. do 1637 roku. W 1295 r. księstwo zostało podzielone na gałąź szczecińską i wołogoską. Ostatnia przejęła północną część dzisiejszego Pomorza Zaodrzańskiego (od 1325 r. także Rugię), Uznam, Wolin i Ziemię Kamieńską po Stargard, Szczecinek i sięgało po ziemię na wschód od góry Chełmskiej do Słupska, który po wymarciu książąt gdańskich (Mszczuj II w 1294 r.) podbijany był przez Brandenburgię, Polskę i Zakon Krzyżacki. W 1317 r. książę Warcisław IV wołogoski formalnie wcielił ziemię słupsko-sławneńską do swego księstwa przejąwszy ją od Brandenburgii, chociaż wspierani przez Askańczyków wojewodowie Święcowie do 1347 r. jeszcze tutaj rządili. Polityczny zwrot w historii księstwa rozpoczął się od uznania przez cesarza Karola IV (1348) praw lennych - dla Bogusława V z Wołogoszczy (1338 - 1374) i dobrych kontaktów z królem Polski Kazimierzem III Wielkim, duńskim Waldemarem IV Atterdagiem (1340 - 1375) i cesarzem Karolem IV (1355 - 1378). W tym czasie w Szczecinie rządził Barnim III (1320 – 1368), którego rządy oznaczały okres rozkwitu w średniowiecznej historii Pomorza. W rezydencjonalnym Szczecinie udało się Barnimowi złamać opór mieszczan i wznieść w 1346 r. masywny zamek w obrębie murów miejskich (1).

Książęta na Wołogoszczy dysponowali już wcześniej masywnie zbudowaną rezydencją, jednak położoną na wyspie poza murami miejskimi. Był to zamek na rzucie kolistym o średnicy 100 m z zabudową wzdłuż jego murów zewnętrznych, wzniesiony między 1300 a 1330 r. (2). Gdy w 1347 r. Święcowie uznali prawa lenne wobec Bogusława V, zrodziła się potrzeba zbudowania trwałej siedziby książęcej w wschodniej części księstwa, chociażby z uwagi na znaczną rozpiętość jego terytorium wzdłuż osi wschód – zachód o długości 300 km. Takim miejscem byłby przy głównym trakcie Szczecin – Gdańsk w 1310 r. założony Słupsk, lecz przeciw tym planom sprzeciwiało się mieszczaństwo (3). Rozwiązanie dylematu znalazł Bogusław V kupiwszy od niejkiej Elżbiety Behr i jej syna Piotra nowo założony młyn wodny nad Wieprzą w Darłowie w 1352 r. (4). Tam miał być zbudowany zamek książęcy. Tak przyjmowało się kiedyś i obecnie to wydarzenie (5 i 6). Zanim ten problem omówimy, podam stan badań nad historią umocnień przed tym wydarzeniem.

Umocnienia w Darłowie przed połową XIV wieku

Okolo 1270 r. książę Wisław II rugijski założył w ziemi Sławneńskiej otrzymanej jako wiano ślubne jego matki, a córki księcia gdańskiego Świętopelka II miasto „Ruyenwolde”. Nazwę miasta spotykamy w dokumencie Wisława dla klasztoru w Bukowie z 1271 r. w nawiązaniu do darowizny 2 włók ziemi i 2 działek miejskich w „naszym mieście Ruyenwolde”. Badania archeologiczne zlokalizowały położenie tej ziemi w obszarze kasztelanii Dirlov (Thirlov), ale nie odkryły miejsca grodu. Przypuszczenia Carlheinza Rosenowa i Bohdana Guerquina (7) odnośnie identyfikacji dzisiejszego zamku z castrum Thirlov do tej pory się nie potwierdziły. Lecz odkrycie archeologiczne Tadeusza Nawrońskiego y 1973 r. (8) w obrębie zamku ujawniły osadnictwo słowiańskie z XI i XII wieku, a badania Eugeniusza Wilgockiego (1982-87) ukazały ślady kultury burgundzkiej z I w. n.ery. Nie stwierdzono zatem żadnych powiązań tego osadnictwa z obecnym zamkiem (9). Opierając się na przywileju Jesko Młodszego Święca z 1333 r. dla Darłowa (10), gród Dirlov winien znajdować się blisko ujścia Wieprzy (11). Wg. Th.Hoecha (12) dzisiejsze ujście Wieprzy zostało wykonane na polecenie wielkiego elektora brandenburskiego w latach 1684 – 88, a więc nowe przebicie, dlatego nie udało się zlokalizować położenia grodu Dirlov (13).

Nie jest wykluczone, że gród był powiązany z pierwszym „civitate Ruyenwolde” jako podgrodzie (14) i w 1296 r. przez Polaków zburzony. Po 1307 r. mogli Święcowie jako wasale margrabiów brandenburskich gród odbudować. Udokumentowane jest, że w 1327 r. Jesko Święc gród przy ujściu rzeki kazał zburzyć aby wznieść karczmę (15). Sześć lat później Jesko Młodszy przyrzekł odbudować gród na wale przy ujściu, gdzie wcześniej się znajdował, lub w obrębie miasta (16).

Zamek książęcy miał jednak 25 lat po zburzeniu grodu Święców powstać na wyspie młyńskiej w Darłowie (w 1312 r. nowo założonym). Wg. Hoechsa po przyjęciu Darłowa do hanzy w 1321 r. palisada miała być zastąpiona przez mury obronne, wał i dwie fosy (17). Do podobnego przekonania doszła autorka opracowania historii murów miejskich w dawnej rejencji koszalińskiej Danuta Ptaszyńska (18) datując je na ok.1320 r. Do tego czasu zaliczała dolne człony bram darłowskich i łączyła to z przywilejem o zwolnieniu podatkowym miasta (między 1312 a 1320). Dolne części bram słupskich datuje zaś na lata 1325 do 1329 (19), podczas gdy tamtejsza palisada dopiero w 1348 r. zastąpiona została przez mury obronne. Założenie zamku książęcego w Darłowie wyjaśniają też relikty murów miejskich na wyspie młyńskiej (20). Zanim zbudowano mury miejskie wykonano kanał młyński, co ukazuje wygięcie muru na skarpie przyzamkowej przy kanale młyńskim, ukierunkowanym w stronę wschodniego odcinka murów miasta. Nowy młyn z dwoma kołami, wymieniony w przywileju lokacyjnym z 1312 r. wg. prawa lubeckiego (21) został zbudowany poniżej istniejącej już śluzy przy północnym ujściu kanału do Wieprzy. Młyn na wyspie o wymiarach ca.80 x 200 m o osi półn.-płd. i kształcie nieregularnym, w jej części północnej był włączony w obręb murów miejskich (il. 5).

Historia budowy zamku

Kupując młyn Bogusław V osiągnął wyspę znajdującą się w obrębie miasta i to prawdopodobnie całą, w 2/3 znajdującą się poza murami miejskimi. Wysunięcie zamku 15 m przed mur miejski musiało spowodować zburzenie ich części o długości 50 m. Dopiero po zbudowaniu zamku odcinek przylegający do niego od wschodu został w końcu XV w. zrekonstruowany i to z kamieni polnych do wysokości 2 m a wyżej z cegły w nieregularnym wątku (il.18). Pierwotny mur miejski na skarpie wyspy młyńskiej jest wykonany z cegły w wątku wendyjsko-gotyckim. Tę różnicę czasową w budowie powyższego muru miejskiego nie uwzględnił autor odkrywczych badań architektury zamku z lat 80-tych Janusz Nekanda-Trepka (22). Także dotychczasowe próby rekonstrukcji planu miasta F.Boehmera (Darłowo ok. 1500 r.), K.Wredego i K.Rosenowa były mylące w supozycji, iż mury miejskie omijały zamek. Wg. ich relacji mury biegły wzdłuż miejskiego brzegu kanału młyńskiego.

Przekonany o pierwotnym połączeniu murów miejskich z zamkiem Nekanda-Trepka uważał, że wieża bramowa nie miała żadnej funkcji drogowej. Jednakże powołanie się na Boehmera, który most na Wieprzy (umożliwiający dostęp do drogi na Sławno) jako o wiele późniejszy obiekt określał, nie znajduje uzasadnienia (23). Boehmer ukazuje tylko obwarowania miasta i trzy bramy: Wieprzną, Kamienną i Nową, trzy furty do rzeki i jedną do zamku. Na jego planie rekonstrukcyjnym miasta jest tylko naniesiona furta do zamku w linii murów miejskich. W porównaniu z planem miasta z 1791 r. brakuje odcinek murów od bramy Wieprznej do wyspy zamkowej i dalej wzdłuż kanału młyńskiego. Nawet jeżeli most nad Wieprzą do przedzamcza wzniesiony został w połowie XV w. (24), nie wyklucza to pierwotnego połączenia zamku przez kanał młyński z „polem”. Przemawia za tym też ukierunkowanie przedbramia przed wieżą bramową w kierunku półd.-wsch. Jeszcze jedna wskazówka z planu z 1791 r.: z wyspy zamkowej prowadziła wówczas droga wzdłuż półd.-wsch. flanki obwałowania miasta, dalej obok bramy Kamiennej w kierunku Słupska, najważniejszego miasta Pomorza Wschodniego i formalnej stolicy księstwa w czasach Bogusława V. Nieprawdopodobne wydaje się więc, aby dla księcia pokonanie 5 m szerokiej

fosy kanału młyńskiego było przeszkodą w komunikacji na zewnątrz zamku. Późne datowanie mostu na Wieprzy przez K.Rosenowa (25) nie stoi w sprzeczności do tej supozycji. Częściowo K.Wrede dzięki inwentarzowi z 1648 r. przeanalizował otoczenie zamku, nanosząc na plan sytuacyjny przebieg fosy zamkowej (zasypanej w XVIII w.) od strony płn. i płd. z domem bramowym (il.7). Ten pogląd został w ostatnim czasie archeologicznie umotywowany (26). Równorzędne znaczenie bramy wieżowej w stronę połną i bramy wiodącej do miasta trzeba uznać jak na tak relatywnie niewielką skalę zamku jako rzadki przykład (27).

Badania architektury i archeologiczne prowadzone przez PKZ ze Szczecina w latach 1958, 1961-6, 1971-2 i 1982-5, towarzyszące też ostatnio prowadzonym pracom restauratorskim, ukazały nowe rozpoznanie historii budowy zamku (28)

Zamek zbudowano na prostokątnym rzucie 31 x 35 m. Pozbawione okien mury zewnętrzne z cegły osiągały wysokość 15 m i zaopatrzone je w ganki straży. Czworoboczna wieża bramowa od strony pola na rzucie 8,4 x 7,8 m wysunięta jest 3,6 m przed lico płd. zamku i 1,6 m przesunięta z osi środkowej ku wschodowi. Brama po przeciwległej stronie zamku łączyła go bezpośrednio z miastem. Mury obwodowe były już przed budową budynków mieszkalnych zaopatrzone w łuki oporowe sklepień i odsadzki stropowe kondygnacji po obu stronach wieży bramowej. Także do ścian działowych wykonano strzępia (29). Komunikację międzykondygnacyjną wykonano przy pomocy klatek schodowych w miąższu murów obwodowych (do dzisiaj zachowane w 50%) i to od płd., wsch. i płn. Te detale wskazują na wzniesienie płd.-zach. budynku 15 x 12,5 m krótko przed budową płd.-wsch. domu na rzucie 8.8 x 8,4 m. Obydwa były conajmniej dwukondygnacyjne i podpiwniczone. Ten bardziej okazały płd.-zach. budynek o wnętrzu 14,2 x 11,4 m (w XVI w. zredukowany o połowę), posiadał prawdopodobnie 4 przęsła ze sklepieniem krzyżowo-żebrowym opartym na jednym filarze lub podzielony był ścianą działową na dwa pomieszczenia. Ostatnia wersja z uwagi na fatalne wówczas oświetlenie wydaje się mniej prawdopodobna. Wejście do wnętrza parteru i piwnic znajdowało się od strony bramy. Z reprezentacyjnego parteru będącego zapewne salą mieszkalną księcia można było schodami w murze wejść do wieży bramowej, do podobnie bogato ukształtowanej komnaty nad przejazdem 4 x 4 m z wnęką w murze 2,9 x 1,1 m i oknem zwróconym na dziedziniec. Profilowane ościeże wnęki tworzą kształtki żłobkowane i sfazowane (il.23), a sklepienie krzyżowo-żebrowe z klinową kształtką i łuki przyścienne obramione holkelem, wskazują na funkcję kapliczną pomieszczenia (30). Nisza po prawej stronie wnęki ołtarzowej (orientowanej na wschód) mogła służyć jako sakramentarium. Już samo położenie kaplicy nad bramą sugerowało reprezentacyjny i sakralny charakter w zamku. Analogie kaplic w bramach wieżowych lub inspiracje takowych można stwierdzić u zachodnich sąsiadów Pomorza (31). 20 km od zachodniej granicy księstwa wołogoskiego znajdujemy analogię w zamku w Strasburgu, zbudowanym przez Askańczyków między 1248 a 1270 r., który od 1304 r. stał się lennem książąt meklemburskich. Podwójna wielkość tej kaplicy (8 x 8,2 m) w stosunku do darłowskiej jest jedną z wielu meklemburskich, książęcych analogii z II poł.XIII wieku.. Charakterystyczne były tutaj zamki z zabudową wzdłuż murów obronnych i wysuniętą bramą przed powyższe, a w której znajdowała się kaplica: Lübz (1308), Schwerin (przed 1345), Wredenhagen (ok.1280), Wittenberg (1260 – 70) i dwukondygnacyjna: Gadebusch (XIII w.), Grabow (ok.1200), Strelitz (przed 1305), które A.F.Lorenz wywodzi z hrabstwa Tecklenburskiego Rheda-Wiedenbrück w Westfalii (1220-30), a W.Hotz sięga po epokę Hohenstaufów (32). W wysoko rozwiniętym Państwie Krzyżackim i Koronie Polskiej brak analogii z tego czasu (33).

W odstępnie 4,5 m od klatki schodowej kaplicznej znajduje się w sali parteru powyższego domu drugie wejście do klatki schodowej prowadzącej na drugą kondygnację obiektu i zarazem na trzecią kondygnację we wieży bramowej. Wejście to jest większe, a podwójne sfazowanie ościeża dowartościowuje jego znaczenie jako prowadzące z sali reprezentacyjnej do prywatnych apartamentów księcia. Być może były dwa piętra nad salą i to o powierzchni

160 m² każde, ponieważ budynek przylegał do muru obronnego o wysokości 14 m i mógł wykorzystać ten mur jako ścianę swego zaplecza (34). Z drugiej kondygnacji budynku schody w murze obronnym i prowadziły do komory 4,6 x 4,5 m przesklepionej kolebą w wieży, mogącej służyć jako skarbiec, lub jako piętrowa kaplica czy jako izba straży (w/g inwentarza z 1648 r.). Znajdują się tutaj dwie strzelnice. Ta 4-boczna komora ma ścięte naroża i dwa 40 cm uskoki/stopnie nad posadzką, a w murze od wsch. niszę 2,3 m szer. i 0,9 m głęb., co wskazywałoby też na pierwotnie sakralną funkcję komory (35). Nad nią był zapewne ganek straży wokół typowego w wieżach obronnych stożka ceglanego (36). W przyziemiu bramy po stronie zachodniej była komora dla straży, a od wschodu wejście do piwnicy budynku wschodniego i do celi więziennej pod wjazdem.

Badania archeologiczne z 1985 r. stwierdziły istnienie szyji przedbramia o długości 8 m skierowanej na płd.-wsch.

Sześć blend o wys. 8,5 m w płd. fasadzie bramy wieżowej tworzą monumentalny dekoracyjny akcent zamku. Podobnie monumentalne blendy występują na bramie Nowej z 1365 – 70 w Słupsku, a także po stronie polnej w bramie Kamiennej w Darłowie.

Na przeciwległej bramie południowej zamku, zwróconej ku miastu a dotychczas określanej jako nowożytna z ok. 1575 r., odkryto detal frontowy pierwotnej bramy (37) (il. 24). Od zarania była to brama reprezentacyjnie potraktowana. Trzy ostrołuczne blendy o 2 m szerokości, niesymetrycznie rozmieszczone w stosunku do osi wjazdu (przesunięte 1,2 m na wsch.), z integrującą blendą-okulosem członują fronton nad kluczem łuku przejazdu (38) zwieńczonym fryzem z trójkątów. A nad nim z 15 cm wysunięciem jest partia ściany wsparta fryzem arkaturowym, przepruta 5 blendami o nieznannej nam wysokości (zniszczone). Dwie w osi okulusu szczelinowe strzelnice pozwalały obserwować z ganku straży – znajdującego się od strony dziedzińca – przedpole. Podobnie jak w bramie wieżowej i ten ganek w bramie od północy osiągalny był przez schody w grubości murów obwodowych zamku z wejściem od dziedzińca. Oprócz tego straż mogła ten ganek osiągnąć z ganku straży w koronie murów obwodowych. W trakcie robót restauratorskich w pogrubionej partii murów obwodowych w płn.-wsch. narożniku zamku odkryto wąski budynek o 12m wysokości z wnętrzem 2,5 x 7 m, z kolebą w piwnicy i parterze, stropem drewnianym na 1 i 2 piętrze; ale tylko w pełni zachowana jest piwnica. Relikty tego budynku zachowały się także w krętej klatce schodowej z XVI w.; także ogrzewanie posadzkowe (hypokaustum) oraz opory sklepienne parteru.

We wschodnim i zachodnim murze obwodowym widoczne są furty wypadowe. Czy ganek straży był na całym obwodzie murów zamku – tego nie wiemy. Także ukształtowanie tego ganku jest nieznane, ponieważ ten dzisiaj zachowany, relatywnie dobrze, widoczny od strony wschodniej, był w XVI w. odtworzony po obniżeniu pierwotnego muru obwodowego do poziomu 12 m i ponownego jego wymurowaniu (co widoczne jest w elewacji zewnętrznej). W 1833 r. mury obwodowe zostały w dużym stopniu zburzone (od zachodu i północy). W 1935 r. w budynku płd.-zach. ganek został nowo wymurowany.

W tak przedstawionym zamku na Zielone Świątki, czyli 8.czerwca 1372 r. odbyło się uroczyste spotkanie Bogusława V z bratem Warcisławem V (1326-1390) księciem szczecińskim, bratankiem Warcisławem VI (1349-1394) i Bogusławem VI (1355-1393) (39). Trwający od 1365 r. spór Bogusława V ze swoimi bratankami o udział w rządzeniu ziemią Wołogoską został załagodzony i potwierdzono tymczasowy podział księstwa z 1368r. przy czym gospodarz zastrzegł sobie prawo do wyspy Wolin. Zamek w Darłowie był wówczas jedyną warowną siedzibą wschodniej części dwudzielnego księstwa Wołogoskiego. Krótco po tym, bo w 1374 r. zmarł Bogusław V. W tym samym roku wdowa Adelaida (1341-1400), córka Ernesta na Brunświku-Grubenhagen podpisała tutaj dokument. A już w następnym opuściła Darłowo i przeniosła się do Pragi na dwór cesarzowej Elżbiety swojej pasierbicy. W Darłowie został 23 letni starszy syn Kazimierz IV, wychowany na dworze cesarskim Karola IV, ale nie będący potencjalnym mecenasem budowlanym dla zamku.

Często podróżował i np. w 1374 r. był tylko dwukrotnie w Darłowie. Z uwagi na jego beztrioskie trwonienie majątku jakakolwiek działalność budowlana na zamku nie miała miejsca. W trakcie oblężenia zamku Złotorii pod Toruniem w 1376 r. zginął (40). Jego następcą przybrany brat Warcisław VII (1363 - 1395), początkowo w Wołoszczy, potem przejął w 1377 r. rządy na ziemi po wschodniej stronie Koszalina, podczas gdy jego dwaj młodsi bracia zadowolili się zachodnią częścią księstwa aż po Odrę. Ślub Warcisława z Marią, córką księcia Henryka III meklemburskiego i jego żony (siostry królowej Małgorzaty duńskiej) przyniosły księciu okazały posąg. Finansowe wsparcie w wysokości 10.000 Marek do wojny z Koroną uzyskał Warcisław w 1386 r. od wielkiego mistrza krzyżackiego Konrada Zoellnera von Rotenstein (41). Układ z Krzyżakami zawarty w zamku wójtowskim w Lęborku został złamany na skutek przysięgi lennej wobec króla Władysława Jagiełły w 1390 roku. Krótco po pielgrzymce do Ziemi Świętej, na początku powyższego roku, zaledwie 30-letni Warcisław VII nagle zmarł. Pozostawił jedynaka Eryka I, urodzonego w 1382 r. w Darłowie (42), który w 1389 r. został przez swoją ciotkę królową Elżbietę desygnowany na przyszłego króla Norwegii i od tej pory przebywał w Kopenhadze. W tych uwarunkowaniach politycznych i pozycji finansowej, w lata 1380 do 1386 wpisuje się datowanie wschodniego budynku przy wieży bramowej zgodnie z wynikami badań archeologicznych z 1985 r. (43). Połowa wielkości tego budynku w stosunku do tego z prawej strony bramy, a więc o powierzchni wnętrza 7,9 x 7,4 m, wzniesiona w dwóch etapach odpowiadała pierwotnemu założeniu, co tłumaczy położenie wejścia do klatki schodowej w murze obwodowym zamku, prowadzące na górne piętro. W piwnicy odkryto w 1966 r. ścianę tarczową i opory do gurtów projektowanego sklepienia krzyżowego (nie zrealizowanego). Wyjście na dziedziniec zostało wtórnie zamurowane, podobnie stało się z przejściem do przewidzianego drugiego budynku wzdłuż wschodniej ściany zamku (7,6 x 18 m). Te fakty sugerują, iż istniała przerwa w pracach budowlanych i po wzniesieniu murów budynku wschodniego - narożnego, wykonano mury piwniczne skrzydła wschodniego ze ścianą czołową pod sklepienie krzyżowe. Ten etap budowlany odpowiada okresowi lat między 1392 a 1395, t.zn. wiąże się z nieudaną próbą budowy zamku w Słupsku, jak i niespodziewaną śmiercią Warcisława VII. To załamanie toku budowlanego musiało być krótkie i koresponduje z przedsiębiorczą działalnością następcy Warcisława bratem Bogusławem VIII (1364 – 1418). Zanim sprawa spuścizny uzgodniona została, doszło do sporu z najmłodszym bratem Barnimem V (1369 – 1403) o podział księstwa wołoskiego po wschodniej stronie Odry. Po nagłej śmierci Barnima, Bogusław przejął całe księstwo. A więc okres po 1403 r. był znów dogodny do działalności budowlanej w Darłowie, a subwencja 3.400 kop praskich groszy od Ulryka von Jungingen w 1409 r. wzamian za wsparcie militarne w razie wojny Zakonu z Koroną – przyrzeczone ale nigdy nie spełnione przez Bogusława, stanowiło zastrzyk finansowy, być może wspomagający rozbudowę zamku.

Z uwagi na dowartościowanie słupskiej gałęzi Gryfitów po nominacji bratanka Bogusława VIII, Eryka I (1382 – 1459) na króla Danii, Norwegii i Szwecji (Unia Kalmarska z 1397 r.) można przyjąć poczynania budowlane w Darłowie. W piwnicy płd. - wsch. budynku zasypano dwa północne przeszła ziemią: w dwóch południowych wykonano dwie komory i piec, który ciepłym powietrzem ogrzewał parter i jednocześnie wykonano bezpośrednie dojście do karceru pod przejazdem. Następnie w środku zasypanej piwnicy ułożono fundament pod filar podpierający 4-połowe sklepienie krzyżowe - żebrowe na parterze i piętrze. Wsporniki i kształtki żebrowe sklepienia – wałek z bocznymi żłobkami zostały odkryte w trakcie ostatnich robót restauratorskich na parterze i piętrze (44). Ostrołuczne nisze w ścianach nadały wnętrzu obu kondygnacji kameralny nastrój. Wejście od dziedzińca o 90 cm szer. i zamknięte ostrołucznie ze skośnym glifem na styku z bramą wieżową zostało ostatnio odsłonięte. Obecny portal pochodzi z początku XX w. powstały po usunięciu parapetu dużego okna o szerokości w świetle 1,9 m, które oświetlało tą salę z filarem – o powierzchni 60 m² (45). Oryginalny profil okna/portalu składał się z dwóch kształtek z fazą oddzielonych holkelem.

Takie profilowanie zostało zastosowane w 4 ostrołukowych oknach budowanego parterowego skrzydła wschodniego. Mieściło ono salę dworską 6,2 x 18 m (46), odtąd reprezentacyjne pomieszczenie zamku. Duże okna, w świetle 2,2 m szer. i 3,5 m wysokości dawały dobre oświetlenie sali. Nie tylko profilowanie ościeży okiennych łączyło salę pld.-wsch. z salą dworską, lecz także profil żebra sklepiennego (47). Czteroprzęsłowe sklepienie gwiazdźdźiste było jednocześnie wykonane z murem dziedzińcowym (48), co neguje dotychczasowe przypuszczenia, iż było dziełem króla Eryka I z czasu jego ostatnich lat życia na zamku darłowskim (1449 - 1459) (49). Czwooro – i ośmioramienne sklepienia gwiazdźdźiste występują np. w obu kaplicach zamku malborskiego (ukończone w 1344 r.) i stały się w II poł.XIV w. zwyczajnym typem sklepienia w obiektach sakralnych jak i zamkach zakonnych. Także w bazylikalnej farze darłowskiej na przełomie wieków wykonano sklepienie gwiazdźdźiste. Z uwagi na przesłanki historyczne, potencjalnego mecenasa sali dworskiej kojarzonymi z początkiem XV wieku. Do tej pory nie przykryta piwnica pod salą zamiast przewidzianego sklepienia krzyżowego, została przekryta płaską kolebą, a dwa wejścia do niej zostały zamienione na okna. Nowe wejście wykonano w osi północnego okna parteru.

Po śmierci Bogusława VIII bezkrólewie trwało od 1418 do 1425 r. Jego jedyny syn Bogusław IX (1405 – 1446) do czasu pełnoletności przebywał na dworze swego kuzyna Eryka I w Kopenhadze. Bezdzienny król trzech królestw przegrał w 1434 r. w swoich usiłowanach uczynienia Bogusława IX swym następcą; w końcu przeżył swego 23 lata młodszego kuzyna. Bogusław był bardziej zajęty królewską spuścizną aniżeli księżęcą i częściej przebywał w Danii aniżeli w Darłowie. Zmarł w wieku 40 lat i pochowany został w klasztorze kartuzów Marienkron przy Darłowie, który ufundowany został w 1407 r. przez jego ojca. Podobnie jak wdowa po Bogusławie VIII, także Maria po Bogusławie IX wybrała dwór w solidniej obwarowanym Słupsku. W końcu Eryk I, po jego usunięciu z tronu w 1438 r. i wygnaniu do zamku Visborg na Gotlandii, osiedlił się w 1449 r. na ojcowiznie w Darłowie. Utrzymywał dobre stosunki z Zakonem Krzyżackim. Jako jego gość przebywał 6 tygodni w Gdańsku, potem w Malborku. Te kontakty i poznanie zamków krzyżackich miało zapewne wpływ na rozbudowę zamku w Darłowie. Odkryte w 1967 r. i w latach 80-tych 4 m od pld. i pñ. muru zamku fundamenty tzw. zwingeru-przedmurza, wskazuje na zapożyczenie typowego systemu obronnego zamków krzyżackich, a niespotykanego w zamkach pomorskich (wyjątkiem zamek w Swidwinie, od 1384 r. krzyżacki). Ten system obronny, zaopatrzone zapewne w strzelnice dla broni palnej, okazał się wkrótce pożyteczny, kiedy w 1456 r. w zatargu z miastem król polecił zamknąć bramy zamku i użył swoje puszkę (działa) by się przed mieszczanami bronić (50). Chociaż na pld. od zamku znajdowały się budynki gospodarcze (wymienione w inwentarzu z XVII w.: piekarnia, browar, masztalarnia, kuźnia, stajnia, dom rybaka i.t.p.), polecił Eryk I w pñ.-zach. części dziedzińca zamkowego pobudować obiekt niepodpiwniczony o wymiarach 15,4 x 7,2 m. Jego fundamenty odkryto w 1972 r. (51). Eryk I zmarł w 1459 r. w Darłowie, jego sarkofag znajduje się obecnie w pld. nawie kościoła farnego.

W następnych latach w zamku żyła księżna Zofia ze swoimi 10 dziećmi do 1474 r. podczas gdy jej małżonek Eryk II, zawikłany w boje z Brandenburgią najczęściej przebywał w Wołogoszczy. W 1474 r. najstarszy syn Bogusław X przejął dziedzictwo słupskie, a po wymarciu męskiej linii w Wołogoszczy i Szczecinie stał się w 1478 r. panem całego dziedzictwa Gryfitów. Wyznaczył Szczecin jako swoją rezydencję. Tamtejszy zaniedbany zamek odbudował w 1490 r. i rozbudował w 1503 roku. Przypuszczenie, iż Bogusław w 1480 r. wznosił nowy dom tzw. skrzydło wieprzańskie - zachodnie (52), wg. dzisiejszej wiedzy nie jest wiarygodne.

Z archeologicznych badań wynika, że w okresie działalności budowlanej Barnima XI (1501 – 1573) nastąpiło zredukowanie najstarszego budynku (płd. - zach.) o połowę i zburzenie skrzydła zachodniego z czasów Eryka I. Darując ziemię darłowską swojej małżonce Annie Brunswicko/Lüneburskiej (1525–1568) jednocześnie zapewne zdecydował zamek

zmodernizować zgodnie z duchem czasu. Dokładne informacje czerpiemy z datowanej tablicy herbowej z 1538 r. na dobudowanej do zredukowanego budynku - klatki schodowej (tablica ta od 1898 r. znajduje się na dziedzińcu Muzeum Narodowego w Szczecinie). Budowa nowego skrzydła po zachodniej stronie dziedzińca powiększyła automatycznie funkcję użytkową zamku.

Okres panowania Barnima XI na wschodniej części księstwa (1532 – 1540), wsparty od 1535 r. dochodami z sekularyzowanych dóbr klasztornych, pozatem upodobanie księcia dla kultury saksońskiej od czasu jego pobytu w Wittenberdze, skłoniły go do przekształcenia zamku darłowskiego przed 1538 r., jak i do przebudowy skrzydła południowego zamku w Szczecinie w stylu późnogotyckim (wzniesione 1491 r. przez jego ojca Bogusława X). Przykłady wspaniałych krętych klatek schodowych w zamkach Wettinów w Torgau, Wittenberdze i Miśni (Meissen) i związany z nimi Johann Bugenhagen, reformator ewangelicki goszczący w Darłowie w zimie 1534-5, mogło inspirować księcia Barnima do podobnych rozwiązań w swoim zamku. Amfilada zamku Albrechtsburg w Miśni zwrócona ku Labie, mogła zaimponować Barnimowi w czasie jego podróży tamże w 1536 roku. Z tego skrzydła zachodniego w Darłowie o wymiarach 34,6 x 12,5 m zachowała się tylko piwnica z płaskim sklepieniem krzyżowym wspartym na trzech masywnych prostokątnych filarach (rzut 2,4 x 1,2 m) i jednej ścianie działowej. Analogia takiego sklepienia krzyżowego z masywnymi gurtami i oktogonalnymi filarami to piwnica skrzydła południowego zamku w Szczecinie z 1491 r.; znalazła udoskonaloną formę i bliższą ujęciu renesansowemu w przykładzie darłowskim. Próbę odtworzenia rzutu tego skrzydła (zburzonego w 1833 r.) dokonała B.Kozińska (53) (il. 13). Na skutek tej rozbudowy zamek stracił swój obronny charakter i przeobraził się funkcjonalnie. A system fortyfikacyjny przeniesiony został na mokrą fosę o szerokości 7 m przed płn. zwingerem. Dla rodziny książęcej powstało w skrzydle zachodnim o wiele lepsze ukształtowanie wnętrza: w parterze wielka kuchnia i pomieszczenie gospodarcze, na piętrze komnaty dla księcia, a na II piętrze dla księżnej, natomiast na III piętrze fraucymer, co wybitnie rozwiązało dotychczasowe skromne warunki mieszkalne.

Ten zredukowany o połowę dom narożny był połączony komunikacyjnie z bramą wieżową i przedbramiem i służył burgrabiemu. Skrzydło wschodnie zostało podwyższone o dwie kondygnacje: na piętrze urządzono salę balową, a na II piętrze mieszkanie i izby czeladzi, oraz odtworzono ganek straży ze strzelnicami. Zarówno gzyms pod krenelażem – dwa ćwierćwałki, jak i podwójne żłobkowanie w obramieniach prostokątnych okien w górnej kondygnacji od strony dziedzińca wskazują na późny wpływ gotyku. Sciana południowa pierwotnego domu straży w płn.-wsch. narożniku zamku została zerwana a wnętrze zintegrowane ze skrzydłem wschodnim. Sala dworska – w inwentarzu z 1606 r. zw. Ritterstube (Rycerska) powiększyła się tym samym o jedno przęsło ze sklepieniem gwiaździstym i osiągnęła długość 22 m. Przy narożniku bramy północnej została podobnie jak przy południowej bramie dobudowana kręta klatka schodowa.

W 1556 r. Barnim polecił założyć ogród po wschodniej stronie południowego przedzamcza i teren ten o powierzchni 37.000 m² otoczył nową fosą. Po śmierci Barnima XI w 1573 r. Barnim XII (1549 – 1605) dziedzicząc apanaże – domenę darłowsko-bytowską w 70-tych latach zbudował przed bramą północną budynek na rzucie 10,6 x 6,2 m dla dostojnych gości. Jednakże dopiero po ślubie z Anną Marią Brandenburską w 1581 r. obrał zamek darłowski na miejsce stałego pobytu.

Ostatni okres dobrobytu w historii zamku wiąże się z rządami ostatniego Gryfity Bogusława XIV (1580 – 1637). Osiadł on w Darłowie w latach 1606 do 1620, a od 1615 r. z Elżbietą z linii Szlezwik-Holsztyn-Sonderburg, kiedy zbliżał się już upadek księstwa w obliczu zbliżającej się wojny 30-letniej. Przed 1620 r. zdołał jeszcze przebudować salę dworską w kaplicę zamkową; pięcioprzęsłowe sklepienie gwiaździste zostało zerwane i zastąpione stropem belkowym oklejonym sukrem z polichromią. Wnętrze wyposażył w sławny srebrny

ołtarz, stalle, ambonę i obrazy Cranacha (przedstawiające Lutra i Melanchtona) – a dokończone przez wdowę Elżbietę w 1639 roku. Wyższe piętra też przebudowano doświetlając je przez wybite w ścianie wschodniej prostokątne okna. Po śmierci Elżbiety w 1654 r. zamek został porzucony. Gdy w XVIII w. król pruski Fryderyk II polecił nad kaplicą urządzić magazyn soli, zdecydowano w 1805 r. usunąć wyposażenie kaplicy. W 1833 r. zburzono skrzydło od strony Wieprzy, w południowej części zamku urządzono więzienie. Zabudowania na południowym przedzamczu także zburzono, a fosę od północy i południa zasypano gruzem (il.7). Dopiero w 1925 r. K.Rosenow otworzył muzeum, przeprowadzając w latach 1934 – 5 częściową restaurację. Po 1945 r. muzeum nadal funkcjonowało pod pieczęcią hr.Tarnowskiego. Kompleksową restaurację i badania archeologiczno-architektoniczne przeprowadzono w latach 70 – i 80 –tych, by w 1988 r. oddać obiekt w całości na muzeum.

Streszczenie

W II. poł. XIV w. budownictwo zamków osiągnęło w Europie Wschodniej swój rozkwit, szczególnie okazały w Państwie Krzyżackim. Dominujący regularny rzut przyjął się niezależnie od wzajemnych państwowych politycznych czy kulturowych relacji jako rezultat uwarunkowań położenia na płaskim terenie (54). Wystąpiły jednak różnice w samej architekturze i układzie przestrzennym. I tak zasadniczo różni się zamek krzyżacki konwentualny z jego niezbędnym zwingerem murami obwodowymi zaopatrzonymi w okna od bezokiennych zamków pomorskich i polskich, dla których o obronności decydowała masywność i wysokość murów zewnętrznych. Konkurent Krzyżaków joannicy na Pomorzu i w Nowej Marchii usiłowali w oparciu o swoją niewątpliwie słabszą gospodarczo i politycznie pozycję opracować własny typ zamku. Naśladując typowy model pomorskiego zamku rycerskiego oparty o rzut kwadratu, wieżę/bergfrid w narożniku przy bramie, masywny dom mieszkalny z integrowaną kaplicą, wielkością o 1/3 przekraczającą te rycerskie warownie, spełniała wymagania zakonu joannickiego w naszym regionie. Fosa, rzeka lub jezioro i wysokie mury obwodowe (11m w Drahimiu z 1354 – 66; 12 m w Lagowie z ok.1350 – 70; 15 - 18 m w Swobnicy z 1377 - 82) zastąpiły charakter obronny zwingeru. Do tego typu zamku zalicza się zamek kasztelana wołoskiego Gryfitów na wyspie jeziora Trzesieckiego w Szczecinku z poł. XIV w., w latach 1368 do 1390 rezydencja Wacisława V, brata Bogusława V. Zapewne dla budowniczego zamku darłowskiego inspirujące były zapoznane zamki książęce w Meklemburgii z ich typowymi bramami wieżowymi (Strelitz, Wredenhagen, Lübz, Wittenberg, Burg Stargard, Grabow, Gadebusch, Stavenhagen), ale w rozplanowaniu przestrzennym były już przestarzałe. Te uwagi w świetle długotrwałych rządów w Wołoszczy i osłabieniu rozbitego rodowodu książęcego w Meklemburgii opierają się na rosnącym znaczeniu budownictwa zamkowego na Pomorzu.

Czy zamki królewskie Kazimierza Wielkiego lub zamki krzyżackie znalazły uznanie u Bogusława V jest niepewne. Spotkanie Bogusława z królem Kazimierzem Wielkim w 1343 r. w siedzibie starosty i zarazem rezydencji królewskiej zamku w Kaliszu, gdzie zawarto układ ożenku księcia z królewną Elżbietą, zwraca uwagę skojarzenie regularnego rzutu zamku 40 x 50 m i bramy wieżowej z 10 lat później budowanym zamkiem w Darłowie (55). Lecz już skrzydło zamkowe naprzeciw bramy wjazdowej nie odpowiadało rozplanowaniu zamku w Darłowie. Analogie z innymi zamkami polskimi o rzucie regularnym z bramami wieżowymi jak królewski w Zarnowcu nad Pilicą z 1355 r. (105 x 125 m), czy biskupi w Lowiczu z 1350 r. (35 x 35 m) z dwoma skrzydłami mieszkalnymi potwierdzają tę negację. Porównanie zamku wasala hr. z Vaihingen w Altsachsenheim koło Ludwigsburga z dwoma wieżami mieszkalnymi w narożnikach podobny rzutem 33 x 30 m do Darłowa, lecz bez bramy wieżowej (z 1240 – 60) jest tak samo odległy od ukształtowania darłowskiego jak zamek rycerski Wedłów w Złocieńcu z 1317 roku. Na rzucie 36 x 36 m zamku w Złocieńcu (w Darłowie 31 x 35 m) wpisano dwa jednoprzestrzenne budynki narożne 7,5 x 10 m dla braci

Ludka i Hassa. Podobnie dla celów użytkowych zbudowano też w Darłowie od strony pola z akcentem obronnym bramy wieżowej obustronnie ustawione budynki jednoprzestrzenne dla księcia większy 15 x 12,5 m i mniejszy 8,8 x 8.4 m dla burgrabiego. Oprócz powyższych dla straży przeznaczono 3 – kondygnacyjny mały budynek przy bramie północnej, a wzdłuż ściany wschodniej dziedzińca przewidziano parterowy z salą dworską – wtórnie pobudowany, spełniając tym samym najprostszy program siedziby książęcej. Ten oryginalny układ funkcjonalny wyzbyty obiektów usługowych i gospodarczych – wzniesionych poza murami zamku, stał się prawdopodobnie wzorem do planu zamku królewskiego Krogen w Helsingoer w Danii.

Już A.Tuulse łączył budowę zamku Krogen z podróżą Eryka I w 1423 r. na Pomorze (56). Tutaj prawdopodobnie przebywał po spotkaniu z książętami rodu Gryfitów i wielkim mistrzem krzyżackim Rusdorfem w Szczecinku (15-16. września) do końca roku (57). Po dwuletniej podróży przez Kraków, Węgry do Ziemi Świętej, wracał przez Malbork i Pomorze do Kopenhagi. Zaraz po powrocie (1425) rozpoczął budowę zamku przy przewężeniu cieśniny Oeresund, a naprzeciw zamku strzegącego cła na trasie Morze Północne – Bałtyk – tzw. Kärnan. Miał on podkreślić władzę królestwa dominującego w Basenie Bałtyckim i zapewniającego dodatkowo od 1429 r. wpływy cła od towarów przewożonych przez cieśninę. Przypuszczalnie zamek darłowski stał się wzorcem dla tej strażnicy królewskiej (58). Na rzucie kwadratu o boku 79 m. i 10 m wysokich bezokiennych murach zewnętrznych z wysuniętą bramą wieżową, znajdują się po lewej stronie wjazdu 3 – kondygnacyjny dom dla króla (24 x 6,6 m), po prawej w narożniku płd.-zach. sala tronowa (32 x 7,5 m) z 6 przęsłami krytymi sklepieniem gwiazdzistym i 6 ostrołucznych oknami zwróconymi ku dziedzińcowi, a naprzeciw w płd.-wsch. narożniku dom rycerski (obecnie kaplica)(59). Nie tylko układ przestrzenny przypomina zamek darłowski, ale także w Danii rzadko spotykana kształtka sfazowana w profilowaniu ościeży okiennych sali tronowej (60). Zamek Krogen stał się pojedynczym egzemplarzem w historii zamków skandynawskich, podobnie jak zamek rodzinny Eryka I w wśród regularnych zamków rycerskich na Pomorzu, dopasowany i rozwinięty w/g potrzeb użytkowych księstwa.